

ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History

ACTA HISTORIAE ARTIS SLOVENICA

29|1·2024

Založba ZRC

LJUBLJANA 2024

Acta historiae artis Slovenica, 29/1, 2024

Znanstvena revija za umetnostno zgodovino / Scholarly Journal for Art History
ISSN 1408-0419 (tiskana izdaja / print edition) **ISSN 2536-4200** (spletna izdaja / web edition)

Izdajatelj / Issued by
ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta /
ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History

Založnik / Publisher
Založba ZRC

Glavna urednica / Editor-in-chief
Katarina Mohar

Uredniški odbor / Editorial board
Renata Komić Marn, Tina Košak, Katarina Mohar, Mija Oter Gorenčič, Blaž Resman, Helena Seražin

Mednarodni svetovalni odbor / International advisory board
Günter Brucher (Salzburg), Ana María Fernández García (Oviedo), Hellmut Lorenz (Wien),
Milan Pelc (Zagreb), Sergio Tavano (Gorizia-Trieste), Barbara Wisch (New York)

Lektoriranje / Language editing
Oliver Currie, Darja Gabrovšek Homšak

Celostni strokovni in jezikovni pregled / Expert and language editing
Blaž Resman

Oblikovna zasnova in prelom / Design and layout
Andrej Furlan

Naslov uredništva / Editorial office address
Acta historiae artis Slovenica
Novi trg 2, p. p. 306, SI -1001 Ljubljana, Slovenija
ahas@zrc-sazu.si; <https://ojs.zrc-sazu.si/ahas>

Revija je indeksirana v / Journal is indexed in
Scopus, ERIH PLUS, EBSCO Publishing, IBZ, BHA, DOAI

Letna naročnina / Annual subscription: 35 €
Posamezna enojna številka / Single issue: 25 €
Letna naročnina za študente in dijake: 25 €
Letna naročnina za tujino in ustanove / Annual subscription outside Slovenia, institutions: 48 €

Naročila sprejema / For orders contact
Založba ZRC
Novi trg 2, p. p. 306, SI-1001, Slovenija
E-pošta / E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

AHAS izhaja s podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.
AHAS is published with the support of the Slovenian Research and Innovation Agency.

Tisk / Printed by
Naklada / Print run: 400

Revija AHAS je takoj po izidu prosto dostopna pod pogoji licence CC BY.
To ne velja za slikovno gradivo, označeno z znakom © in imenom lastnika avtorskih pravic.

AHAS Journal is freely available immediately upon publication under the terms of the CC BY licence.
This does not apply to images marked with the © symbol and the name of the copyright holder.

Podobe starosti v slikarstvu Ivane Kobilca

Tomislav Vignjević

Dr. Tomislav Vignjević, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, SI-6000 Koper,
tomislav.vignjevic@zrs-kp.si, ORCID ID: 0009-0004-8144-6027

Izvleček:

Podobe starosti v slikarstvu Ivane Kobilca

1.01 Izvirni znanstveni članek

Slikarka Ivana Kobilca je ustvarila vrsto slik in študij s tematiko starosti, tako da je ohranjenih več kot petindvajset del, na katerih so upodobljeni starejši. Gre za pomemben segment avtoričinega opusa, ki priča o njenem živem interesu za podobe starejših ljudi. Te podobe na njenih slikah lahko žanrsko najpogosteje umestimo med karakterne študije glave ali poprsij, pri katerih je slikarka izkazala značilno in zelo izrazito realistično nagnjenje k natančnemu, lahko rečemo psihološko poglobljenemu preučevanju fiziognomij starih ljudi. Njen interes, skratka, presega spodbude v tem žanru, ki jih je dobila v času študija v Münchnu, in priča o njeni senzibilni naravnosti do motivike starosti.

Ključne besede: Ivana Kobilca, starost, realizem, slikarstvo, 19. stoletje

Abstract:

Images of Old Age in the Painting of Ivana Kobilca

1. 01. Original scientific article

The painter Ivana Kobilca created a series of paintings and studies on the theme of old age, so that more than twenty-five of her works depicting the elderly have survived. This is an important segment of the artist's oeuvre, which testifies to her lively interest in images of the elderly. These images in her paintings can most often be characterised in terms of genre as character studies of the head or bust, where the painter displays a characteristic and very pronounced realistic tendency towards a detailed, and one might say psychologically profound, study of the physiognomies of the elderly. Her interest, in short, goes beyond the initiation in this genre that she received during her studies in Munich and testifies to her sensitivity to the motifs of old age.

Keywords: Ivana Kobilca, old age, realism, painting, 19th century

V imaginariju likovne umetnosti in vizualne produkcije 19. stoletja je podoba starosti in starejših zavzemala nekakšno posebno, izstopajoče mesto v tedanji ikonografiji. Smrt, starost in bližajoči se zaključek življenja so bili zelo pogosti motivi realistične umetnosti 19. stoletja in podoba starosti ter smrti je trdno zasidrana v zgodovini umetnosti te dobe.¹ Prav v tem obdobju se je dokončno izvršil nekakšen prehod od podob skorajda posmeha vrednih starcev v umetnosti zgodnjega novega veka do upodobitev starejših kot častitljivih, modrih oseb, ki so najpogosteje postavljene v vlogo starih staršev. Ta proces je bil predvsem posledica razsvetljskega prevrednotenja starosti in francoske revolucije, ki je uvedla celo nekakšno čaščenje starosti.²

Vse od renesanse dalje je bila podoba starosti pogosto predvsem svarilo pred minljivostjo življenja. Personifikacije *vanitas*, kakršne srečujemo v renesančni in drugi zgodnjenovoveški umetnosti, so pogosto do skrajnosti izpostavile vso negativnost in grdost starosti, saj so bile opozorilo na minljivost in kratkost življenja in lepote ter svarilo pred neupoštevanjem varljivosti in ničevosti vsega posvetnega.³ Značilna ikonografija minljivosti in napuha je bila upodobljena v neštetih delih tega obdobja, v katerih je mladost pogosto jukstaponirana s starostjo in ki vključujejo tudi nenadno srečanje posameznika s smrtjo.⁴

Ob sekularizaciji in zatonu tradicionalne ikonografije se je realistična umetnost od sredine 19. stoletja dalje smrti in starosti posvečala s posvetno treznostjo, skorajda objektivnim opisom dejstev in realističnim prikazom staranja in konca življenja. Pogosti so natančni opisi dejstev in značilnosti starosti in smrti ter skorajda brezčuten, faktografski prikaz zaključka človeškega tuzemskega bivanja in neusmiljenega konca. Po drugi strani pa je akademska struja v umetnosti druge polovice 19. stoletja brez zadržka poudarjala svoj lepotni kanon, priljubljen realistični slog ter vsebinsko priljudnost in poučnost. Tako so v tem obdobju pogoste tudi anekdotične podobe nemočnih, bolnih in usmiljenja vrednih starcev, ki so na robu družbe in na koncu svojega življenja, kar je priljubljen motiv tega časa, predvsem akademskega toka v umetnosti druge polovice 19. stoletja.

Značilen primer nekoliko preveč sentimentalne anekdotične podobe starosti in z njo povezanega tegob, kot sta revščina in beračenje, nam ponuja skulptura *Slepi berač in deček* Alojzija Repiča, ki je nastala leta 1895 in nas nagovarja s čustveno podobo beraškega dečka in starca (sl. 1).⁵

Tematika starosti je bila torej v umetnosti druge polovice 19. stoletja trdno zasidrana in je vsebovala različne posamične motive. Eden izmed njih je v tem obdobju zelo razširjena motivika starih staršev, pogosto upodobljena tako v ilustracijah revijalnega tiska kot v slikarstvu, in sicer v skrajno idealizirani podobi. Slike ali ilustracije z motiviko starih ljudi, ki živijo bogaboječe, na dom osredotočeno življenje in se pri tem ljubeznivo, požrtvovalno posvečajo skrbi za vnuke, kakršno nam pogosto ponuja umetnost v času meščanstva, pa nikakor ne zrcalijo tipične ali najbolj razširjene življenjske jeseni starih žensk, bodisi kmečkih bodisi meščanskih, iz sredine 19. stoletja. Na številnih tovrstnih slikah bidermajerske dobe in kasneje za časa realizma je prej prikazana družinska idealizacija starosti, torej idilična podoba starih staršev, ki se je zlasti v nemško govorečih deželah in drugod v srednji Evropi hitro razširila predvsem od šestdesetih let 19. stoletja dalje. V obdobju

¹ Covey, *Images of Older People*, 5.

² Knöll, "Generationsabfolge und Wissenstradierung," 98.

³ Knöll, "Antikenrezeption und Naturbeobachtung," 84.

⁴ Białostocki, *Stil und Ikonographie*, 176.

⁵ Vignjević, *Kiparstvo okoli leta 1900*, 11.

1. Alojzij Repič: *Slepi berač in deček*, 1895, Narodna galerija, Ljubljana
(© Narodna galerija, Ljubljana)

vse do poznega 18. stoletja so bile podobe starih staršev redke, pojavljale pa so se predvsem v okviru družinskega portreta ali kot ponazoritev tradiranja običajev in kreposti.⁶

Slikarski opus Ivane Kobilca obsega predvsem v prvem desetletju njenega delovanja brez dvoja številna dela s tematiko starosti. V vsebinski ikonografski okvir stare matere, ki zgledno in zavzeto skrbi za vnuke, spada tudi njena slika *Babica z vnukinjo*, ki je v letih 1886 in 1887 večinoma nastala v Münchnu, le podoba deklice je bila doslikana kasneje, za model pa je bila slikarkina sestrična (sl. 2).⁷ Vsekakor je ta slika precej idilična podoba starke, ki vnukinji lupi jabolko ter že v očeh in izrazu kaže naklonjenost do nje; v marsičem je značilno žanrsko delo druge polovice 19. stoletja. Po drugi strani pa žanrska anekdota, v katero sta vpleteni obe upodobljenki na tej sliki, to delo uvršča v skupino idealiziranih podob, ki so tedanjemu občinstvu lahko služile kot nekakšen vzor ali zgled. Vendar je tudi na tej sliki kljub vsemu prisoten umetničin ostri, objektivni čut za opazovanje ljudi, njen realistični pristop k obema figurama, insceniranima v značilno Leiblovem idiomu münchenskega realističnega sloga. Tako je pripovedna anekdota nekako nevtralizirana z

⁶ Knöll, "Generationsabfolge und Wissenstradierung," 87.

⁷ Vrhunc, *Ivana Kobilca*, 395.

2. Ivana Kobilca:
Babica z vnukinjo,
1886–1887, zasebna last
(Ciber, Jaki in Simončič,
Ivana Kobilca)

realističnim vizualnim opisom obeh protagonistk. Glede na ikonografijo spada ta slika med značilna dela svojega časa, saj inscenira novo vlogo starih staršev, kakršno je tedaj med drugim propagiral revijalni tisk s svojimi ilustracijami.

Dejanski življenjski pogoji starejših ljudi so bili sicer zelo raznoliki ter povsem odvisni od njihove poklicne pripadnosti, pa tudi od premoženja, izobrazbe in seveda od posameznikovega zdravstvenega stanja. Do sredine 19. stoletja je bila sicer najbolj uveljavljena in razširjena navada, da so starejši oziroma stari starši imeli samostojno življenje, ki se je tako prostorsko kot gospodarsko in emocionalno odvijalo ločeno od otrok in vnukov. Demografske spremembe v industrijskih družbah, ki so bile posledica vse manjše umrljivosti novorojencev in otrok ter višjega življenjskega standarda in pomlajevanja družbe, so v 19. stoletju privedle do tega, da so skupine ljudi v visoki starosti postale v celotni strukturi prebivalstva še večja manjšina.⁸ Morda je prav to razlog, da se je v umetnosti tega časa, predvsem v realističnem toku druge polovice 19. stoletja, povečal interes za motiviko, povezano s starostjo, ki je postajala nekakšen izjemen starostni stan znotraj v povprečju vse mlajše družbe.

⁸ Vögele, "Alter und Altern," 21.

Podobe starejših, ki skrbijo za vnuke in so nekakšen posrednik kulturnega spomina družbe, so zrcalile ideal, h kateremu je težila tedanja družba. Tovrstne idilične podobe starih staršev so v nemško govorečih deželah, pa tudi drugod po Evropi, razširjali zlasti vse bolj vplivni ilustrirani družinski tedniki, kakršen je bila na primer revija *Gartenlaube*, ki je izhajala med letoma 1853 in 1943. Od bidermajerskega obdobja dalje sta se namreč pojavljala nekakšno prevrednotenje in izrazita idealizacija družine in vloge starih staršev, oboje pa se zrcali tudi v slikarstvu tega časa, denimo pri Josephu Antonu Kochu, Carlu Spitzwegu ali Ferdinandu Georgu Waldmüllerju.⁹

Tudi za tedanje umetnike je bila taka vizualna kodifikacija vrednot zelo zanimiva, če ne drugače, kot nekakšna negativna instanca meščanskega okusa, ki so jo skušali preseči in jo zanikati. Značilna je pikra opazka o tej reviji in njenih ilustracijah v spominih Rose Pfäffinger, ene od sopotnic Ivane Kobilca in njene prijateljice v pariškem bohemskem krogu. Rosa Pfäffinger je v svojih spominih zapisala nekakšen dialog, v katerem je poudarila, da nima kaj početi z *gartenlaubskim patosom*,¹⁰ s tem je dala povsem jasno vedeti, da so se slikarji dobro zavedali svoje lastne umetniške poti, ki se je morala izogniti tem poenostavljenim, zelo razširjenim vzorcem patosa in razkazovanju emocij ter zanikati takrat razširjene vizualne stereotipe.

Gartenlaube kot vodilni družinski časopis je namreč sistematično vizualiziral svet nekakšne družinske idile in meščansko družino, kar je bilo njegovo pglavitno poslanstvo. Moralizirajoči tedenski časopisi pred letom 1800 so se le izjemoma razlikovali od tedanje splošne literature, ki je bralcem narekovala običaje in moralo. Medtem ko so bili starostni vodiči, kakršen je *Das Alter des Christen* Friedricha Ahlfelda iz leta 1868, predvsem konvencionalni tolažilni spisi za starostnike, so družinske revije uvedle nov pogled. Reviji *Gartenlaube* in *Daheim*, ki je izhajala od leta 1865, sta denimo propagirali koncept družine že z ilustracijami. Sprva se te niso kaj dosti razlikovale od predhodnih likovnih tematizacij starosti, od šestdesetih let dalje pa se prezenca starostnikov zgosti, tudi z reprodukcijami romantičnega žanrskega slikarstva. Stari ljudje tako predstavljajo nekakšno intimo, duhovni svet in ponotranjenost družine, ne da bi bili njeno središče. Gre predvsem za vizualno inscenacijo diskurza o starosti, ki je bila v službi takratne idilične družinske ideologije.

V tovrstnem revialnem tisku je pglavitni *topos* tega diskurza o starosti podoba stare matere ali babice, ki je v tem tisku najpogostejši tip prezentacije starih žensk. Upodobljene so pri branju vnukom, pogosto z njimi molijo in jih nosijo na rokah, skratka, najpogosteje so upodobljene prav z majhnimi otroki, ki se jim posvečajo z vso skrbnostjo in po svojih najboljših močeh. Tako je prav podoba stare matere v tej novi in idealizirani inscenaciji družine predstavljena kot čustvena in duhovno-religiozna hrbtenica. Podoba starosti zatorej pogosto prikazuje poskuse, da bi restavriral varnost in zanesljivost. Gre za kolektivni in ne posamični življenjski slog v svetu, ki je lahko vse manj zadovoljeval tovrstne želje.¹¹

V času realizma je s takšnimi idealiziranimi podobami postal zelo znan slikar Hans Thoma (1839–1924), ki je bil v svojem münchenskem obdobju (1870–1876) vsaj formalno v marsičem pogosto blizu Leiblovemu krogu realističnih slikarjev tako imenovanega »čistega slikarstva«.¹² Hans

⁹ Göckenjan, *Das Alter*, 174.

¹⁰ Wolff-Thomsen, *Pariški bohémi*, 28.

¹¹ Göckenjan, *Das Alter*, 177.

¹² »Leiblov krog« slikarjev, v katerega so spadali avtorji, kot so Wilhelm Trübner, Theodor Alt in Carl Schuch, zbrani okoli slikarja Wilhelma Leibla, je zbirni pojem za slog realističnega slikarstva v drugi polovici 19. stoletja. Avtorji so se izogibali narativni in žanrski komponenti slikarstva ter se posvečali poudarjeno realističnemu podajanju snovi, bodisi portreta, tihožitja ali krajine.

3. Hans Thoma: *Stara mati, otrok in mačka*, 1878, Neue Pinakothek, München (Ruhmer, *Der Laibl-Kreis*)

Thoma je s svojimi idealiziranimi podobami, kakršna je oljna slika *Stara mati, otrok in mačka* iz leta 1878 (Neue Pinakothek v Münchnu), naletel na zelo hvaležno občinstvo, saj je doživel izjemno priljubljenost (sl. 3).¹³ Slika vsebuje značilno anekdotičnost, ki je bila sicer tuja Leiblovemu krogu. Tako vsebuje to delo tudi značilne aluzije na vero in družinske vezi, ki so skupne obema osebama na sliki.

Z vse pogostejšim objavljanjem ilustracij v časopisnem ali revijalnem tisku so bile podobe družinske idile, ki so prikazovale idealizirane žanrske prizore iz vsakdanjega življenja v realističnem slogu, v širokih krogih prebivalstva zelo razširjene in so bile nekakšni vzorci obnašanja. Pri tem lahko v tovrstni ikonografiji v ilustracijah ugotovimo vsaj tri izstopajoče družbene vzorce. Stari starši delujejo predvsem kot svetovalci in učitelji vnukov, obogatijo jih z modrostjo in življenjskimi izkušnjami ter izpolnjujejo tudi versko funkcijo. Poleg tega z vnuki razvijajo čustvene vezi, tako da jih odlikuje tudi poudarjeno mil značaj ter skrb za varnost in bližino. Nenazadnje pa je za stare starše značilno, da vse svoje življenje in dejavnosti usmerjajo le še v sfero doma.

Poleg tega je zanje nekakšno poslanstvo seznanjati vnuke s tradicijo, jo na ta način ohranjati in prenašati na mlajši rod. Značilno delo je Kobilčina slika *Babičina skrinja* iz okoli leta 1888, na

¹³ Ruhmer, *Der Laibl-Kreis*, 394.

4. Ivana Kobilca: *Starka*, ok. 1885, Narodna galerija, Ljubljana (© Narodna galerija, Ljubljana)

kateri sta upodobljeni deklici v izbi, ki si z občudovanjem ogledujeta narodno nošo, avbe, rokavice in židane rute.¹⁴ Vse to sta našli v skrinji stare mame, kar učinkuje skoraj kot ponazoritev njene vloge pri ohranjanju (narodne) tradicije in običajev.

Vsekakor pa ta slika in *Babica z vnukinjo* še zdaleč nista edina, osamljena primera tematike starosti pri Ivani Kobilca. Zelo pomembno je dejstvo, da je v tem istem, torej zgodnjem obdobju slikarkinega delovanja, v osemdesetih letih 19. stoletja nastala cela vrsta izjemno pretresljivih in prepričljivih študij in slik glav starcev, ki v prvem desetletju slikarkinega delovanja tvorijo zelo obsežno in celovito skupino. Značilno delo je slika Ivane Kobilca z naslovom *Starka* iz osemdesetih let 19. stoletja, ki je sedaj v Narodni galeriji (sl. 4).¹⁵

To skupino slik zaznamujeta Kobilčino realistično upodabljanje in skorajda preučevanje starosti in starejših ljudi z njihovo slikovito zunanjsčino in zgubanimi obrazi, na katerih se izrisuje njihova dolga življenjska pot. Tako je tudi očitno, da gre pri teh delih, ki gledalca soočajo z nekakšno topografijo obraza, za ponazoritev določenega ikonografskega tipa starke in nekoliko redkeje

¹⁴ Vrhunc, *Ivana Kobilca*, kat. št. 28, 125.

¹⁵ Ciber, Jaki in Simončič, *Ivana Kobilca*, 389.

starca. Vendar so ti liki obravnavani individualno in ponujajo umetnici izjemno slikovito in privlačno snov za preučevanje psiholoških aspektov človeka ali pa tudi značilnosti starosti. Od obilice dela ali življenjskih tegob izdelani posamezniki so podani v nekakšnem bližnjem planu, v vsej svoji krhkosti in ranljivosti, ki jim jo je prinesla starost. S teh slik zagotovo veje določena mera sočutja ali morda bližine, ki jo slikarka doživlja ob svojih modelih, ne da bi njeno slikarstvo zapadlo v površen sentimentalizem, kakršen je bil v drugi polovici 19. stoletja pogost pri obravnavi tega motiva.

V Kobilčinem opusu je sicer ohranjenih precejšnje število študij glav in portretov starih ljudi, ki v Leiblovem nasledstvu podajajo podobe realistično natančnega preučevanja obrazov. Pri teh študijah je značilna temeljna formalna lastnost, da podoba obraza nekako izstopa iz temnega, rjava-vega ozadja, s katerim je v močnem kontrastu.

Pri tem tipu portreta gre za likovno formulo, ki jo je slikarka prevzela med študijem na zasebni slikarski šoli za ženske pri profesorju Aloisu Erdtelu v Münchnu med letoma 1881 in 1889, kjer je bilo v kurikulum vključeno predvsem slikanje človeške figure, najpogosteje poprsja in izreza glave ljudi z izrazito in zanimivo fiziognomijo.¹⁶ Tovrstna dela so poimenovali *Charakterköpfe*, karakterne študije glav, s katerimi je slikarka lahko podala psihološki oris portretirancev, ki so najpogosteje ostali anonimni, a nagovarjajo gledalca s poudarjeno prezenco in čustvi, ki se zarisujejo na obrazih in nakazujejo njihovo življenjsko zgodbo.

Leta 1891, med bivanjem v Parizu, je Ivana Kobilca ob natančnejši in za njo prelomni seznanitvi s sočasnim francoskim plenerizmom,¹⁷ ki ga je zastopal med drugim tudi Jules Bastien-Lepage, nad katerim se je še zlasti navdušila, korenito spremenila svojo barvno paleto, slog in umetniške nazore. Tako je v spominih kasneje zapisala, da je takrat *zaslutila nov ideal in na vso moč zasovražila črne glave, ki smo jih slikali v Monakovem in ki jih je hotel Erdtelt imeti*.¹⁸

Dejansko je Ivana Kobilca ustvarila obsežno skupino portretnih del, približno petindvajset slik, ki so skrajno realistične, pronicljive študije starih ljudi. Tako lahko pri tej slikarki govorimo o pravem, zelo zaokroženem in očitnem tematskem fokusu. Glede na zvrst pa lahko opazimo delitev platen na skicozne študije in povsem dokončana, zaključena dela, kakršno je denimo slovita *Kavopivka* iz leta 1888 v Narodni galeriji, ki jo je imela Kobilca za svoje najboljše delo.¹⁹ Kot sem omenil, je to slikovno formulo glave, umeščene sredi temnega ozadja, Kobilci narekoval študij na slikarski šoli pri portretistu in ateljejskem žanrskem slikarju Aloisu Erdtelu v Münchnu. Slog in kompozicijska zasnova tovrstnih študij glave na temnem ozadju pa v osnovi izhajata predvsem iz sočasnega realizma Wilhelma Leibla in njegovega kroga slikarjev. Značilno tovrstno Leiblovo delo je slika *Belobradi starec* iz leta 1866, ki jo sedaj hrani Wallraf-Richartz-Museum v Kölnu (sl. 5).²⁰ Paralele s slikarstvom Ivane Kobilca so očitne, saj je mogoče v obeh primerih konstatirati enak slikarski tip podobe glave portretiranca, izstopajoče iz temnega, skoraj monokromnega ozadja.

Vsekakor še zdaleč niso vse te Kobilčine slike nastale zgolj kot produkt študija, ampak z množičnostjo in kvaliteto odražajo tudi slikarkin povsem osebni interes ter njeno živo in izrazito hotenje za produkcijo slik z motivi starih ljudi. Tako nikakor ne bi bila pravilna trditev, da gre pri teh številnih starkah in starcih na njenih slikah le za rezultat usmeritve, ki sta jo narekovala študijska praksa

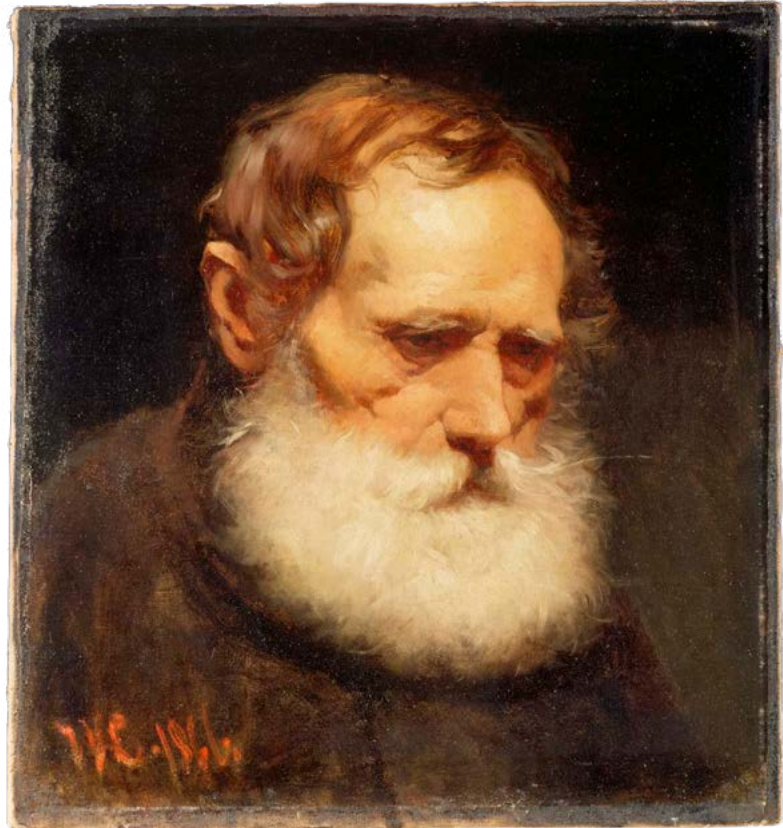
¹⁶ Mastnak, "Ivana Kobilca," 93–107.

¹⁷ Brejc, "Primer iluzionizma," 47–50.

¹⁸ Kobilca, "Spomini," 107.

¹⁹ Menaše, "Umetniški razvoj," 124.

²⁰ Manstein in Waldkirch, *Wilhelm Leibl*, 118.

5. Wilhelm Leibl:
Belobradi stavec, 1866,
Wallraf-Richartz-Museum,
Köln (© Wallraf-Richartz-
Museum, Köln)

in posvečanje *karakternim glavam*, kot so označevali take študije izrazitih obrazov oziroma glav, na katerih je bil nazorno izrisan značaj upodobljenecv. Tudi iskanje psihološke karakterizacije obraza starostnika in njeno ujetje v naslikani podobi sta bila tisti izhodišči, ki sta med drugim narekovali množičnost teh podob starejših. Čeprav je bil študij pri Erdeltu za dosego spretnega obvladovanja portretne glave *mnogo predolg*,²¹ je v slikarkini transformaciji tedaj ustaljenega motiva zapustil vrsto slik, ki so nekakšna zaokrožena celota in izpričujejo tudi njen interes za intenzivno in poglobljeno preučevanje fiziognomij.

Skoraj vse te temne slike Ivane Kobilca so nastale v osemdesetih letih, predvsem v drugi polovici tega desetletja. To serijo študij in portretnih podob starih ljudi pa zaključuje portret umetničine matere, ki je nastal okoli leta 1893 ali malo kasneje (zasebna zbirka). Pri drugih slovenskih avtorjih realističnega obdobja, torej pri bratih Janezu in Juriju Šubicu, Jožefu Petkovšku ali Ferdu Veselu, takih motivov upodabljanja in obraznih študij starostnikov skorajda ne zasledimo, še zlasti pa ne v takšnem številu. Ta motivika se pri teh slikarjih pojavlja le sporadično, denimo nekajkrat pri Veselu, pri Kobilci pa je bila prav starost ena najvidnejših motivnih preokupacij v desetletju, ko so se formirali njen osebni slog in motivne preference.

Značilna je tudi Kobilčina podoba *Stavec*, študija glave sivolasega in bradatega starejšega moža, ki je nastala v osemdesetih letih 19. stoletja (sl. 6). Gre za eno najbolj pretresljivih študij starosti v ustvarjanju te umetnice in z gotovostjo lahko trdimo, da je imela ta slika za slikarko nekakšen poseben

²¹ Čopič, "Ivana Kobilca," 32.

6. Ivana Kobilca: *Starec*, ok. 1885, zasebna last (Ciber, Jaki in Simončič, Ivana Kobilca)

pomen. V Kobilčinem opusu so podobe starcev sicer nekoliko manj številne kot podobe stark, a gre prav pri tej sliki za značilno podobo avtorice, ki je z naturalistično vizijo starosti poudarjala tegobe in zagate poznega življenjskega obdobja. Ivana Kobilca je to izvrstno študijo razstavila na samostojni razstavi v Ljubljani leta 1889 in značilno je, da sta bila že v tedanjih zapisih o tej sliki opažena in izpostavljena prepričljiva vizualizacija in avtoričino pronicljivo preučevanje starosti.

Kritik Vatroslav Holz je v *Ljubljanskem zvonu* leta 1890 zapisal, da je bil med razstavljenimi študijami *najznamenitejši starec z dolgimi sivimi lasmi in brado, katerega obraz propoveduje vso Odisejo težavnega življenja svojega*.²² Po izjavi slikarke same naj bi bil za model neki mož, ki je bil kljub visoki starosti še delovno aktiven in zaposlen, in sicer je delal pri železniškem tovrnem prometu med Ljubljano in Trstom.²³

Podoba nas s tem svojim kontekstom in usodo portretiranca opozarja, da je v času industrializacije v drugi polovici 19. stoletja nastal nekakšen povsem nov »proletariat starih ljudi«. V novih

²² Holz, "Ivana Kobilca," 54–57.

²³ Vrhunc, *Ivana Kobilca*, 122–23.

razmerah je namreč večina starejših morala delati, vse dokler je to še zmogla, če je hotela preživeti.²⁴ Industrializacija tedanje družbe v nekaterih delih Evrope je sicer izboljšala življenjske razmere in standard ter posledično precej podaljšala pričakovano življenjsko dobo. Vendar je po drugi strani ta novost zmanjšala število družinskih članov, ki so se lahko posvečali skrbi za stare starše, in ti so bili zato pogostejše prepuščeni sami sebi.

Posledično so upodobitve starih, od dela izmučenih ljudi in očitnih znamenj ter sledi dolgoletnega težkega dela na njihovih obrazih pogost motiv naturalističnega toka v realizmu druge polovice 19. stoletja v evropski umetnosti. Značilno pa je dejstvo, da se je Kobilca zelo pogosto in v večji ali manjši meri posvečala prav nekakšni zgolj nakazani, a še vedno dovolj opazni trpkosti, mogoče celo tragiki starosti, ki je opazna na zgubanih in nekako resigniranih obrazih starcev na njenih slikah.

Glede na tradicionalne estetske norme, ki jih je prav realizem temeljito načel, je sicer za slikarja portretista nujen nekakšen kompromis med njegovim poslanstvom, da ustvarja lepo, in nujnostjo, da ustvarja natančno portretno upodobitev osebe, ki temelji na podobnosti. Imperativ hotenja po lepem je v zgodnjem novem veku narekoval umetnikovo izključitev, prezrtje ali vsaj omilitev vsega »grdega« pri portretiranju. Ker pa so vsa obrazna znamenja in značilnosti starosti nekoč veljali za grde, je bila pred portretisti dokaj zahtevna naloga najti srednjo pot med natančnim posnemanjem videza in sledenjem imperativu lepega, realističnim portretnim podajanjem starosti in idealizirajočim korigiranjem narave.²⁵

Za Kobilco pa teh zadržkov skorajda ni bilo, saj je v svojem realističnem slikarskem soočenju z modelom skušala iz podobe starca ali starke izpostaviti prav tiste značilnosti, ki so iz naslikanega obraza naredile nekakšno majhno dramo ali vsaj zgodbo o (preteklem) življenju portretiranca.

Ena njenih najbolj pretresljivih slik s to tematiko je zgodnja upodobitev sedečega starca na sliki manjšega formata *Stari šibar*, ki je nastala med letoma 1885 in 1889 (sl. 7). Na njej je upodobljen nekdanji vojaški dezerter, ki mu je uspelo kar trikrat pobegniti iz vojske. Po prvih dveh pobegih so ga ujeli in kaznovali, tako da je moral »teči skozi šibe«. Pri vseh teh poskusih pobega in izogibanja vojaščini pa naj bi se tudi trideset let skrival v gorenjskih gozdovih. Njegovo življenjsko zgodbo je slikarki v času, ko je bila pri Sv. Križu na Planini nad Jesenicami, povedal tamkajšnji vaški učitelj.²⁶ Kobilca je s to sliko skrušenega človeka, ki že z držo izkazuje resignacijo, introvertirano bolečino in nekakšno naveličanost nad življenjem, ustvarila prepričljivo podobo starosti in z njo povezanega trpljenja posameznika. Gre za upodobitev individua, človeka, ki ga je družba strla in je pred gledalcem prisoten v podobi skrušenega, otožnega in od življenja izmučenega starca. To delo in portretna študija istega človeka dokazujeta, da Kobilca motivike starosti ni uporabljala le za dokazovanje svojega virtuoznega obvladovanja slikarstva, temveč je pogosto tudi zelo doživeto in s sočutjem opazovala ter na svojstven način analizirala obraze starejših.

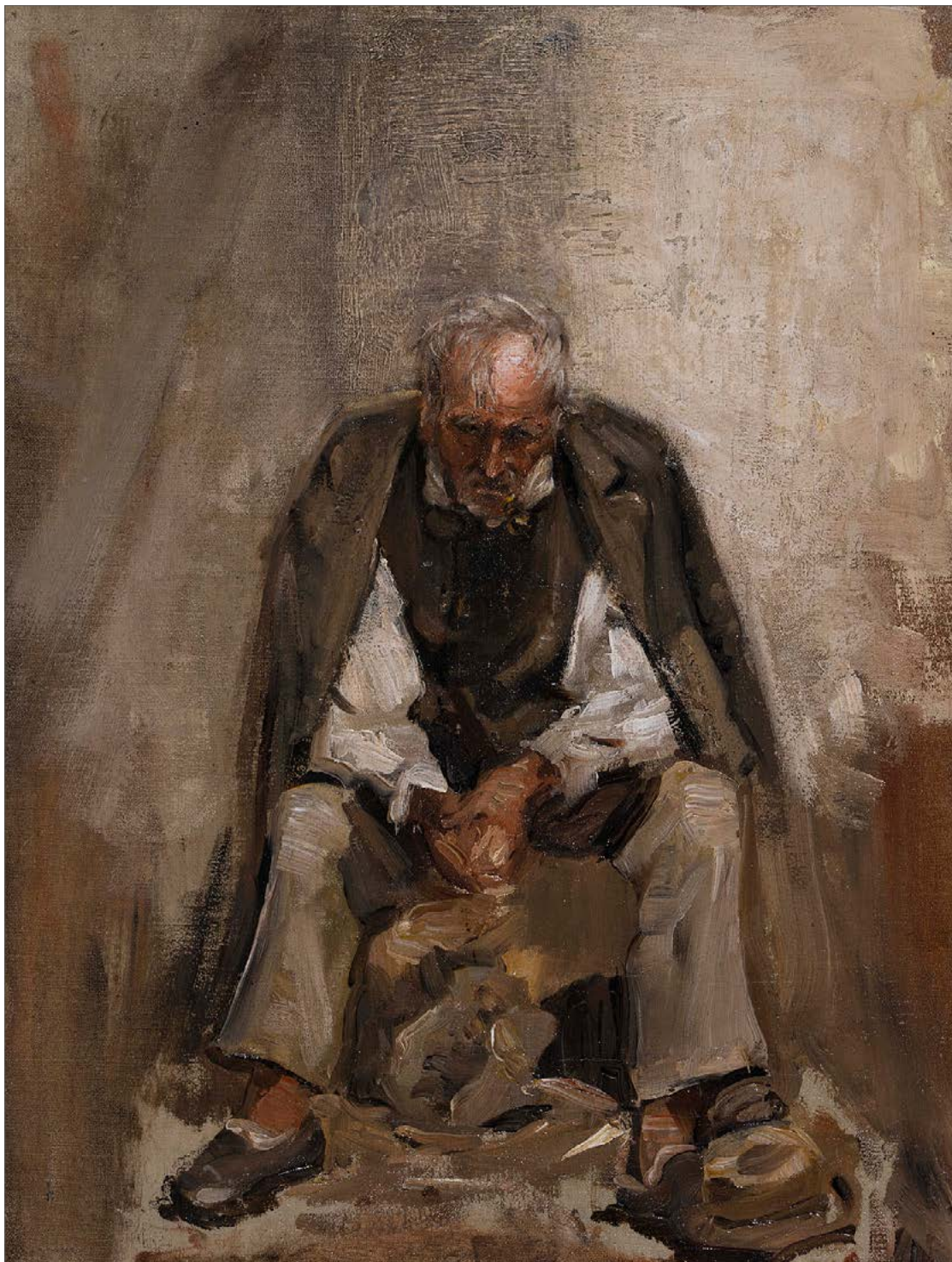
Vzporednice najdemo v delih realističnega toka v slikarstvu 19. stoletja, v katerem so bile starost, njene temne plati in bližina smrti zelo razširjena in skorajda značilna motivika.²⁷ Slike Jeana-Françoisa Milleta, Vincenta van Gogha in številnih drugih slikarjev, ki so realistično prikazovale hude stiske in tegobe tedanjega delavskega in kmečkega sloja, so le nekatere od možnih

²⁴ Thane, *Das Alter*, 229.

²⁵ Kampmann, *Bilder des Alterns*, 221.

²⁶ Vrhunc, *Ivana Kobilca*, 132.

²⁷ Nochlin, *Realism*, 57–101.

7. Ivana Kobilca: *Stari šibar*, 1885–1889,
Narodna galerija, Ljubljana
(© Narodna galerija, Ljubljana)

vzporednic za to pretresljivo podobo.²⁸ Ohranjena pa je tudi portretna podoba glave te nesrečne, morda celo tragične osebe, ki je nastala v približno istem času.²⁹

Motivika starosti je torej pri Kobilci izjemno prisotna, a predvsem v zgodnejšem obdobju njenega delovanja, v osemdesetih in na začetku devetdesetih let 19. stoletja. V teh letih je nastala množica študij glav stark in tudi starejših mož, pri katerih je značilna slikarkina skoncentriranost na bistvene, realistično podane poteze obraza, ki je v nekakšnem bližnjem izrezu, osredotočenem na nadrobnosti, in izrazito izstopa iz monokromnega ozadja ter je v močnem kontrastu z njegovo temačnostjo. Ta likovna formula je rezultirala v celi vrsti del Ivane Kobilca, ki s preprostostjo in neposredno izraznostjo nudijo pretresljivo plejado likov starih, natančno in psihološko pronicljivo preučenih ljudi.

Zdi se, da se jim življenje in tegobe izrisujejo na obrazih, in slikarka je s temi študijami zapustila tudi izjemno pričevanje o tedanji dobi, predvsem pa zelo osebno, izvirno umetniško videnje starosti. Njegova poglobljena kvaliteta je neposreden, na osnovne značilnosti skoncentriran fokus na individuum, ki je na teh platnih predstavljen kot povsem singularna, edinstvena osebnost, z vsemi znaki starosti, ki je tudi poglobljena tema te izjemne ustvarjalke v prvem desetletju njenega delovanja. Najverjetneje je Kobilca prav s temi slikami, ki so sprva nastale kot posledica študijske prakse v Münchenskem obdobju, presegla ta izhodišča in nadgradila Erdeltove študijske napotke ter ustvarila realistične, neizprosno natančne podobe starih ljudi, ki so nekakšen avtoričin izvirni prispevek k vizualizaciji in vrednotenju starosti ter še en pomemben sestavni del v celostni podobi značilno realistične tematike starosti in smrti v 19. stoletju.³⁰

²⁸ Mikuž, "Ivana Kobilca," 68–69.

²⁹ Ciber, Jaki, Simončič, *Ivana Kobilca*, 394.

³⁰ Prispevek je nastal v okviru projekta *Kulturno-zgodovinski vidiki staranja: izkušnje, reprezentacije, identitete* (J6-2572), ki ga financira ARIS – Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Literatura

- Białostocki, Jan. *Stil und Ikonographie: Studien zur Kunstwissenschaft*. Köln: DuMont, 1981.
- Brejc, Tomaž. "Primer iluzionizma v slovenskem slikarstvu do konca 19. stoletja." *Sinteza* 6, št. 23 (1972), 47–50.
- Ciber, Nataša, Barbara Jaki in Alenka Simončič, ur. *Ivana Kobilca (1861–1926): "Slikarija je vendar nekaj lepega ..."* Ljubljana: Narodna galerija, 2018.
- Covey, Herbert C. *Images of Older People in Western Art and Society*. New York, Westport, London: Praeger, 1991.
- Čopič, Špelca. "Ivana Kobilca na slikarskem razpotju." V *Ivana Kobilca, 1861–1926*, uredila Polonca Vrhunc, 31–46. Ljubljana, Narodna galerija, 1979.
- Göckenjan, Gerd. *Das Alter würdigen: Altersbilder und Bedeutungswandel des Alters*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2000.
- Holz, Vatroslav. "Ivana Kobilca in nje slike." *Ljubljanski zvon* 10 (1890): 54–57.
- Kampmann, Sabine. *Bilder des Alterns: Greise Körper in Kunst und visueller Kultur*. Berlin: Reimer Verlag, 2020.
- Knöll, Stefanie. "Antikenrezeption und Naturbeobachtung: Der alternde Frauenkörper in der schwäbischen Kleinskulptur." V *Menschenbilder: Beiträge zur Altdeutschen Kunst*, uredila Andreas Tacke in Stefan Heinz, 81–96. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2011.
- Knöll, Stefanie. "Generationsabfolge und Wissenstradierung: Zur Beziehung von Großeltern und Enkel in der Kunst des 19. Jahrhunderts." V *Alterskonzepte in Literatur, bildenden Kunst, Film und Medizin*, uredila Henriette Herwig, 87–101. Freiburg i. B.: Rombach Verlag, 2009.
- Kobilca, Ivana. "Spomini – zapisal Stanko Vurnik." *Zbornik za umetnostno zgodovino* 3, št. 3–4 (1923): 100–12.
- Manstein, Marianne von, in Bernhard von Waldkirch, ur. *Wilhelm Leibl: Gut sehen ist alles!*. München: Hirmer Verlag, 2020.
- Mastnak, Tanja. "Ivana Kobilca in možnosti likovnega izobraževanja za ženske v 19. stoletju." *Časopis za kritiko znanosti* 32, št. 215–216 (2004): 93–107.
- Menaše, Ljerka. "Umetniški razvoj Ivane Kobilce." *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v., 2 (1952): 115–64.
- Mikuž, Jure. "Ivana Kobilca v kontekstu evropskega umetnostnega dogajanja in slovenskih zapisov o njej." V *Ivana Kobilca (1861–1926): "Slikarija je vendar nekaj lepega ..."*, uredile Nataša Ciber, Barbara Jaki in Alenka Simončič, 49–170. Ljubljana: Narodna galerija, 2018.
- Nochlin, Linda. *Realism*. Harmondsworth: Penguin Books, 1971.
- Ruhmer, Eberhard. *Der Laibl-Kreis und die reine Malerei*. Rosenheim: Rosenheimer Verlagshaus, 1984.
- Thane, Pat, ur. *Das Alter: Eine Kulturgeschichte*. Berlin: Frölich & Kaufmann Verlag, 2019.
- Vignjević, Tomislav. *Kiparstvo okoli leta 1900: Iz zbirke Narodne galerije*. Ljubljana: Narodna galerija, 1998.
- Vögele, Jörg. "Alter und Altern im demographischen Wandel des 19. und 20. Jahrhunderts." V *Zum Sterben schön: Alter, Totentanz und Sterbekunst von 1500 bis heute*, uredile Andrea von Hülsen-Esch, Hiltrud Westermann-Angerhausen in Stefanie Knöll, 19–30. Regensburg: Schnell & Steiner, 2006.
- Vrhunc, Polonca, ur. *Ivana Kobilca, 1861–1926*. Ljubljana: Narodna galerija 1979.
- Wolff-Thomsen, Ulrike, ur. *Pariški bohémi (1889–1895): Avtobiografsko poročilo slikarke Rose Pfäffinger*. Ljubljana: Narodna galerija, 2014.

Images of Old Age in the Painting of Ivana Kobilca

Summary

The painter Ivana Kobilca created a series of paintings and studies on the theme of old age, and more than twenty-five works depicting the elderly have survived. This is an important segment of the artist's oeuvre, which testifies to her lively interest in images of the elderly. These images in her paintings can most often be characterised in terms of genre as character studies of the head or bust, where the painter displays a characteristic and very pronounced realistic tendency towards a detailed, and one might say psychologically profound, study of the physiognomies of the elderly. Her interest, in short, goes beyond the initiation in this genre that she received during her studies in Munich and testifies to her sensitivity to the motifs of old age. In the context of the art of the time, Ivana Kobilca's interest in images of old age is a definite sign of her realist stylistic orientation. Despite the fact that during her studies with Alois Erdtelt in Munich she had already been encouraged to paint heads realistically in the style of the circle of the painter Wilhelm Leibel, the number and quality of her works on the subject of old age show that Kobilca cultivated a lively interest in these motifs, whether genre studies or, above all, portraiture. Such images of the aged are therefore one of the characteristics of her early work in the 1880s.